

I SHO'BA

“O'ZBEKISTON – 2030” STRATEGIYASI DOIRASIDA MOLIYA BOZORINING DOLZARB MUAMMOLARI VA UNI TARTIBGA SOLISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

HUDUDLARDAGI KORXONALAR FAOLIYATINING MOLIYAVIY TAHLILI

Z.A. Fazliddinova

*Toshkent davlat iqtisodiyot univristeti huzuridagi
“O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari
va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi doktoranti*

Moliyaviy tahlil kompaniyaning barqarorligi, rentabelligi va salohiyati haqida tushunchaga ega bo'lish uchun uning moliyaviy salomatligi va faoliyatini baholash jarayonidir. Ushbu tahlil turli manfaatdor tomonlar tomonidan qo'llaniladi, masalan:

- Investorlar: kompaniyaga sarmoya kiritish xavfi va potentsial daromadni baholash.
- Kreditorlar: kompaniyaning kreditlarni qaytarish qobiliyatini baholash.
- Menejment: asosli biznes qarorlarini qabul qilish va kompaniyaning maqsadlari sari borishini kuzatish.
- Tahlilchilar: kompaniyaning kelajakdagi istiqbollarini baholash va investorlarga tavsiyalar berish.

Moliyaviy tahlilning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- Moliyaviy hisobot tahlili: kompaniyaning daromadlari, xarajatlari, aktivlari, majburiyatlari va pul oqimlarini tushunish uchun uning daromadlari to'g'risidagi hisoboti, balansi va pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobotni o'rganish.
- Nisbiy tahlil: Kompaniyaning rentabelligi, likvidligi, to'lov qobiliyati va samaradorligini baholash uchun moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash va talqin qilish.
- Trend tahlili: tendentsiyalarni aniqlash va kompaniyaning muayyan davrdagi moliyaviy faoliyatini baholash uchun vaqt bo'yicha moliyaviy ma'lumotlarni solishtirish.

- Qiyosiy tahlil: uning nisbiy holatini tushunish uchun kompaniyaning moliyaviy ko'rsatkichlarini raqobatchilar yoki sanoat mezonlari bilan solishtirish.

Moliyaviy tahlilning afzalliklari:

- Axborotlashtirilgan investitsiya qarorlari: potentsial investitsiyalarni baholash va taqqoslash.
- Risklarni boshqarishni yaxshilash: potentsial moliyaviy risklarni aniqlash va ularni yumshatish uchun zarur choralarni ko'rish.
- Resurslarni samarali taqsimlash: resurslarni taqsimlash va byudjetlashtirish bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish.

- Samaradorlikni baholash: kompaniyaning moliyaviy maqsadlarga erishish yo'lini kuzatish va monitoring qilish.

- Benchmarking: Kompaniyaning ish faoliyatini sanoat standartlari bilan solishtirish va yaxshilash sohalarini aniqlashdan iboratdir.

Shuningdek moliyaviy tahlil cheklovlari ham mavjud. Moliyaviy tahlil tarixiy ma'lumotlarga tayanadi, bu har doim ham kelajakdagi samaradorlikning mukammal bashoratchisi bo'la olmaydi. Moliyaviy ko'rsatkichlar va tahlil natijalarini talqin qilish subyektiv bo'lishi mumkin va tahlilchining tajribasi va mulohazasiga bog'liq. Bundan tashqari tashqi omillar ya'ni iqtisodiy sharoitlar, sanoat tendentsiyalari va hukumat qoidalari kabi tashqi omillar kompaniyaning moliyaviy ko'rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Turli mintaqalardagi korxonalarining moliyaviy tahlilini o'tkazish ularning moliyaviy salomatligining turli jihatlarini o'rganish va ularni ushbu mintaqalar bo'yicha taqqoslashni o'z ichiga oladi. Bu jarayonning umumiy ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

- Mintaqaviy iqtisodiy faoliyatni baholashda korxonalar moliyaviy ma'lumotlarini tahlil qilish muayyan hududning umumiy iqtisodiy salomatligi va faoliyati haqida tushuncha berishi mumkin.

- Mintaqaviy kuchli va zaif tomonlarni aniqlashda turli mintaqalar bo'yicha moliyaviy ko'rsatkichlarni taqqoslash orqali siz ma'lum hududlar ustunlik qiladigan yoki kurashayotgan sohalarni aniqlashingiz mumkin. Bu siyosat qarorlari va resurslarni taqsimlash strategiyalari haqida ma'lumot berishi mumkin.

- Investitsiya imkoniyatlarini baholashda esa korxonalarining moliyaviy tahlili ularning hayotiyliigi va o'sish potentsialini baholash uchun ishlatilishi mumkin, bu esa turli mintaqalarda imkoniyatlar izlayotgan investorlar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Tahlil jarayonida ma'lumotlar yig'ish muhim ro'l o'ynaydi. Bunda kompaniya hisobotlari, hukumat ma'lumotlar bazalari yoki sanoat hisobotlari kabi turli manbalardan moliyaviy ma'lumotlarni to'plash juda muhimdir. Moliyaviy hisobotlar boshqacha shakllantirilishi yoki taqdim etilishi mumkinligi sababli, mintaqalar bo'ylab aniq taqqoslash uchun ma'lumotlarni standartlashtirishni ta'minlash lozimdir.

Har bir mintaqadagi korxonalar boshqa korxonalariga nisbatan qanday ishlashini tushunish uchun tanlangan ko'rsatkichlarni sanoatning o'rtacha ko'rsatkichlari yoki mintaqaviy ko'rsatkichlar bilan solishtirib boriladi. Bundan tashqari tahlil jarayonida biznes manzarasi haqida kengroq tushunchaga ega bo'lish uchun moliyaviy ma'lumotlardan tashqari qo'shimcha omillarni ham ko'rib chiqish zarurdir, ya'ni sifat omilini. Masalan, mintaqaviy infratuzilma, tartibga solish muhiti va resurslardan foydalanish.

Shuningdek, tahlil jarayonida ko'plab qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Ma'lumotlar mavjudligi nuqtai nazaridan mintaqadagi barcha korxonalar uchun ishonchli va standartlashtirilgan moliyaviy ma'lumotlarga kirish, ayniqsa, kichik biznes uchun qiyin bo'lishi mumkin.

Keyingi o’rinda sohadagi o’zgarishlar moliyaviy tahlil usullari va ko’rsatkichlari bir xil mintaqada faoliyat yurituvchi turli sohalarga tegishli bo’lishi uchun tuzatishlar talab qilinishi mumkin.

Tashqi omillarga kiruvchi mintaqaviy iqtisodiy sharoitlar, hukumat siyosati va kengroq bozor tendentsiyalari korxonalar moliyaviy holatiga sezilarli ta’sir ko’rsatishi mumkin, bu esa taqqoslashni murakkablashtiradi.

Umuman olganda, turli mintaqalardagi korxonalarning moliyaviy tahlili iqtisodiy faoliyatni tushunish, investitsiya imkoniyatlarini aniqlash va mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini xabardor qilish uchun qimmatli vositadir. Biroq, aniq va chuqur tahlil o’tkazish uchun ma’lumotlar mavjudligi, sanoat o’zgarishlari va tashqi omillar bilan bog’liq muammolarni tan olish juda muhimdir.

Moliyaviy tahlil an’anaviy ravishda alohida kompaniyalarning moliyaviy hisobotlaridan foydalanishga qaratilgan. Biroq, geografik axborot tizimlari (GIS) fazoviy o’lchovni qo’shish orqali ushbu tahlilni yaxshilash uchun birlashtirilishi mumkin. Bu korxonalar faoliyatini va uning geografik omillar bilan aloqasini yanada kengroq tushunish imkonini beradi. GIS dan korxonalar faoliyatini moliyaviy tahlil qilish uchun qanday foydalanish mumkin, ya’ni:

1. Fazoviy ma’lumotlarni aniqlash:

- Korxonalar joylashuvini xaritalash: korxonalar faoliyatining fazoviy taqsimotini tasavvur qilish uchun moliyaviy ma’lumotlarni (masalan, daromad, rentabellik) xaritaga joylashtirish. Bu sanoat klasterlari, mintaqaviy iqtisodiy tendentsiyalar va muayyan joylarda potentsial investitsiya imkoniyatlari kabi naqshlarni ochib berishi mumkin.

- Fazoviy ma’lumotlarni tahlil qilishda transport infratuzilmasi, xomashyo yoki bozorlarga yaqinlik kabi omillar asosida moliyaviy ko’rsatkichlar qanday o’zgarishini tahlil qilinadi. Bu turli korxonalar uchun joylashuvga xos afzalliklar yoki kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi.

2. Bozor dinamikasini tahlil qilish:

- Raqobat tahlili: Raqobatchi korxonalarning joylashuvini xaritalash va ularning moliyaviy faoliyatini bir-biriga nisbatan tahlil qilish. Bu bozorning to’yingan joylarini yoki potentsial raqobatchilarning zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

- Mijozlarni tahlil qilish: Mijozlar bazasining geografik taqsimotini tushunish va potentsial yangi bozorlarni aniqlash uchun mijozlar ma’lumotlarini korxonalar manzillari bilan qoplash.

3. Xavfni baholash va kamaytirish:

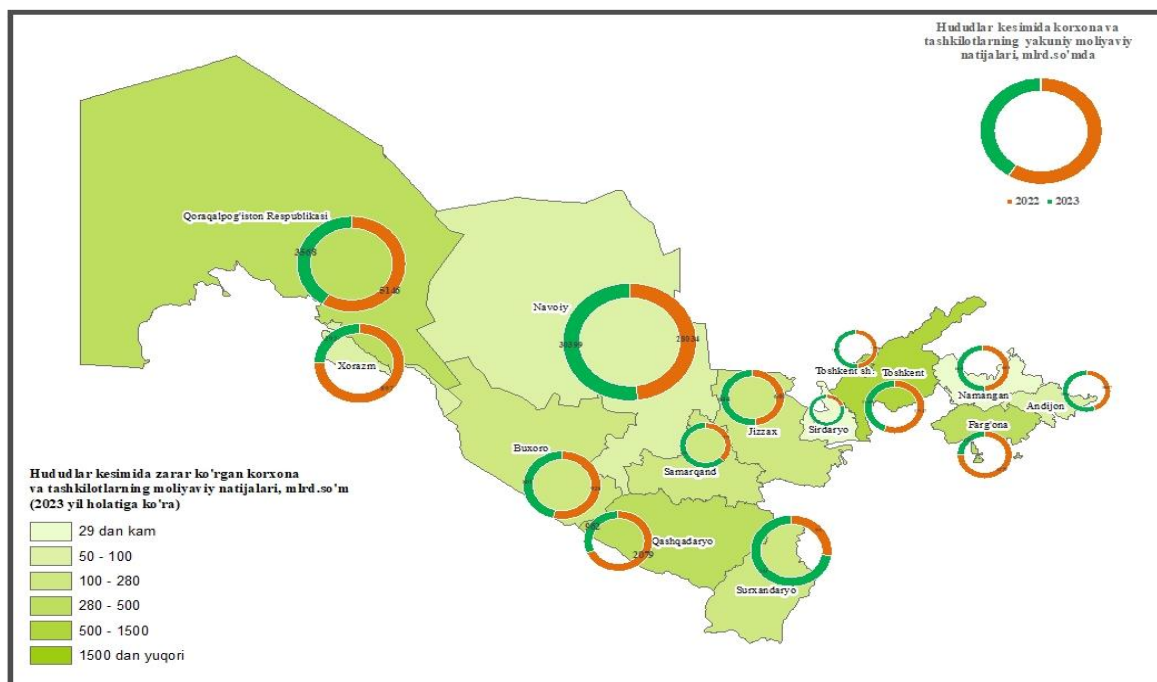
- Atrof-muhit xavfini baholash: Muayyan joylarda korxonalar potentsial ta’sirni baholash uchun moliyaviy ma’lumotlarni ekologik xavflar xaritalari (masalan, tabiiy ofatlar, ifloslanish) bilan qoplash. Bu risklarni boshqarish strategiyalari va investitsiya qarorlari haqida ma’lumot berishi mumkin.

- Ijtimoiy xavfni baholash: Siyosiy beqarorlik yoki mehnat tartibsizliklari kabi potentsial ijtimoiy xavflarni tushunish uchun korxonalar faoliyat yuritadigan hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini tahlil qilish mumkin.

Moliyaviy tahlilda GISdan foydalanishning afzalliklari quyidagilar:

- Takomillashtirilgan qaror qabul qilish: moliyaviy va geografik omillarni hisobga olgan holda korxonalar faoliyatining yanada yaxlit ko‘rinishini ta‘minlaydi.
- Kengaytirilgan risklarni boshqarish: joylashuvga asoslangan potentsial xavflarni aniqlaydi va ularni yumshatish bo‘yicha strategiyalar haqida ma‘lumot beradi.
- Maqsadli marketing: joylashuvi va moliyaviy ma‘lumotlariga asoslanib, muayyan mijozlar segmentlarini aniqlash va yo‘naltirishga yordam beradi.
- Resurslarni samarali taqsimlash: Xarajatlar va imkoniyatlarning fazoviy taqsimlanishini hisobga olgan holda resurslar taqsimotini optimallashtiradi.

Daromad (foyda) solig‘i to‘lagunga qadar foyda (zarar) – korxonalar va tashkilotlarning barcha xo‘jalik operatsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettiradigan yakuniy moliyaviy natija. Mahsulot (tovar, ish va xizmat)larni sotishning yalpi foydasi (zarari), asosiy faoliyatning boshqa daromadlari, moliyaviy faoliyatning daromadlari va favqulodda foyda yig‘indisidan davr xarajatlari, moliyaviy faoliyat bo‘yicha xarajatlar va favqulodda xarajatlar chegirib tashlanadigan umumiy foyda (zarari)ni ifodalaydi.

1-rasm. Hududlardagi korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy holati xaritasi¹

Hududlar kesimida foydaning asosiy qismi Toshkent shahri 31 701,9 mlrd. so‘m (jami foydaning 35,4 % i), Navoiy viloyati 30 488,5 mlrd. so‘m (34,1 %), Toshkent viloyati 12 472,4 mlrd. so‘m (13,9 %), Qoraqalpog‘iston Respublikasi 4 083,5 mlrd. so‘m (4,6 %), Andijon viloyati 4 059,3 mlrd. so‘m (4,5 %), Qashqadaryo viloyati 1 417,0 mlrd. so‘m (1,6 %) va Buxoro viloyati 1 003,8 mlrd. so‘m (1,1 %)ga to‘g‘ri keldi.

¹ Muallif tomonidan tayyorlangan.

Hududlar bo'yicha zararining asosiy qismi Toshkent shahri – 69,4 % yoki (13 325,9 mlrd. so'm), Toshkent viloyati – 7,7 % (1 472,7 mlrd. so'm), Qoraqalpog'iston Respublikasi – 2,7 % (515,4 mlrd. so'm), Qashqadaryo viloyati – 2,4 % (455,4 mlrd. so'm), Farg'ona viloyati – 2,3 % (445,1 mlrd. so'm), Surxondaryo viloyati – 1,5 % (289,0 mlrd. so'm), Jizzax viloyati – 1,4 % (270,9 mlrd. so'm), Samarqand viloyati – 1,1 % (207,5 mlrd. so'm) va Buxoro viloyati – 1,1 % (203,0 mlrd. so'm)ga to'g'ri keldi.

Bundan tashqari moliyaviy tahlilda GISdan foydalanish muammolari ham mavjud. Ma'lumotlar integratsiyasida moliyaviy ma'lumotlarni fazoviy ma'lumotlar bilan integratsiyalash ma'lumotlar sifati, format mosligi va maxfiylik muammolarini diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladi.

- Texnik ekspertiza o'tkazishda moliyaviy tahlil qilish uchun GISdan samarali foydalanish maxsus texnik ko'nikmalar va GIS dasturiy ta'minoti bo'yicha bilimlarni talab qilishi mumkin.

- Ma'lumotlar cheklovlari: Fazoviy ma'lumotlarning mavjudligi va aniqligi kerakli ma'lumotlarning joylashuvi va turiga qarab farq qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, moliyaviy tahlil kompaniyaning moliyaviy holatini tushunish va asosli qarorlar qabul qilish uchun muhim vositadir. Turli usullardan foydalangan holda va cheklovlarni hisobga olgan holda, moliyaviy tahlil korxonalar bilan bog'liq turli manfaatdor tomonlar uchun qimmatli tushunchalarni berishi mumkin.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, GISni moliyaviy tahlil bilan birlashtirish qimmatli tushunchalarni beradi va korxonalar faoliyatining fazoviy kontekstini hisobga olgan holda qaror qabul qilishni yaxshilaydi. Muvaffaqiyatli tahlilni amalga oshirish uchun imtiyozlar va muammolarni diqqat bilan ko'rib chiqish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

T. Qudratov, N. Fayziyeva; Korxonalar faoliyatining tahlili va nazorati: oliy o'quv yurtlari uchun darslik/-T.: "Voris nashriyot", 2012.-256 b.

Bernstein, L. (1999) Analysis of Financial Statements. McGraw-Hill, Peking University press.

Dan Wang, Fengxia Zhou, The Application of Financial Analysis in Business Management Open Journal of Business and Management, 2016, 4, 471-475

V. Bartosova, P. Kral, A Methodological Framework of Financial Analysis Results Objectification in the Slovak Republic. Proceedings of the 3rd International Conference on Business and Economics, Malaysia, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. 17, 189-197 (2016)

<https://www.investopedia.com/>